

Резюме

Стаття присвячена проблемам поділу системи права на приватне та публічне. У статті аналізуються наявні наукові теорії розподілу права з використанням різних критеріїв, серед яких автор виокремлює правовий режим, як основу утворення галузей вітчизняного законодавства.

Ключові слова: приватне право, публічне право, режим, правовий режим.

Résumé

Статья посвящена проблемам разделения системы права на частное и публичное. В статье анализируются имеющиеся научные теории распределения права с использованием разных критериев, среди которых автор выделяет правовой режим, как основа образования отраслей отечественного законодательства.

Ключевые слова: частное право, публичное право, режим, правовой режим.

Summary

The article is sacred to the problems of division of the system of right on private and public. In the article the present scientific theories of distribution are analysed rights with the use of different criteria, among which an author distinguishes the legal mode, as basis of formation of industries of domestic legislation.

Key words: private right, public law, mode, legal mode.

Отримано 29.03.2010

О. Б. ОЛІЙНИК

Ольга Борисівна Олійник, доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ України, заслужений працівник освіти України, ректор Міжгалузевого інституту управління

**СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ РИТОРИКИ
ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНОЇ СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ**

В сучасних умовах інтенсивного розвитку комунікаційних технологій, коли спостерігається тенденція до регламентації суспільних відносин в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зростає значення юридичної риторики як галузі науки разом з її складовими, такими, як: інститут судової риторики; юридичної термінології; понятійно-термінологічних апаратів закону та міжнародно-правового акта; мови юридичного дискурсу; мови правових переговорів; мови судового прецеденту, юридичної техніки тощо.

Юридична риторика ще з античних часів розвивається як наука про способи доказування, аргументації, застосування засобів правового мовлення для переконання окремої групи людей, населення певного регіону, держави або суспільства в цілому. Так через юридичну риторику закону тієї чи іншої країни здійснюється безпосередній вплив на населення останньої, а через юридичну риторику міжнародно-правового акта на населення певного континенту або багатьох країн світу, на людство у цілому. Судова риторика, як частина загальної юридичної риторики, є формою красномовства, через яку здійснюється судочинство, реалізується судовий процес. Усі ці процеси відбуваються на основі юридичної риторики, як і імплементація до національних правових систем та систем законодавства міжнародних та європейських правових приписів, а також правових стандартів та нормативів. При цьому до елементного складу юридичної риторики можна віднести як сам процес імплементації, так і її предмет.

Юридична риторика базується на загальних механізмах переконування у вірогідності висловлюваного, спираючись на норми національних чи міжнародних нормативно-правових актів, правила звичаєвого права, національні та міжнародні правові стандарти та нормативи. При цьому вона діє, виходячи із системи логічних доведень, застосовуючи механізми аргументації, у тісному взаємозв'язку з іншими гуманітарними науками, зокрема, з юридичною лінгвістикою та психолінгвістикою; мовознавством та літературознавством; психологією та філософією; логікою та етикою тощо.

Саме ж правове мовлення є одним із найважливіших елементів в «арсеналі» ритора-юриста, який несе соціальну відповідальність за його якість, змістове наповнення та правові наслідки. Адже провідне місце в діяльності кожного відіграє належний рівень володіння ним технологією комунікації та її основним засобом – професійною юридичною мовою. Точність та ясність юридичної мови, влучне застосування формулювань, термінології в значній мірі визначають результативність діяльності юриста-професіонала в умовах підготовки та застосування правового письмового документа або усної правової промови, при веденні правових переговорів, здійсненні промов в якості професійних учасників судового процесу.

Отже предметом юридичної риторики, як власне прикладної науки, є письмова чи усна «промова» – провідний інструмент і засіб правозастосовчої діяльності.

Слід пам'ятати, що юридична мова є специфічною, оскільки в ній присутні:

- 1) юридичний понятійно-термінологічний апарат;
- 2) специфічна лексика, в якій більшість багатозначних слів позначають особливі юридичні поняття;
- 3) словосполучення, уживані виключно у правовій сфері спілкування;
- 4) співрозмова сторін; спілкування між собою в змагальному судовому процесі всіх його учасників, професійних і непрофесійних, що мають рівні права;

5) переконливість виступів учасників судового процесу, а також співрозмовників у будь-якому юридичному дискурсі, оскільки саме від неї залежить результативність судового рішення або будь-якого юридичного спілкування.

Предметом прикладної юридичної риторики є промова – інструмент і засіб правозастосовчої діяльності. Володіти навичками красномовства юристові необхідно, тому що він постійно виконує різні комунікативні ролі, виступає як оратор у пропаганді права.

Крім того, юридична мова специфічна:

- 1) у ній багато термінів, що мають особливі юридичні значення;
- 2) більшість багатозначних слів позначають особливі юридичні поняття;
- 3) існують словосполучення, уживані тільки у правовій сфері спілкування. Характерною рисою юридичної мови є її ситуативність, за якої спілкування і зростаюче взаєморозуміння між мовцем і слухачем має вирішальне значення. Зустріч юриста з новим співрозмовником-реципієнтом – завжди конкретна ситуація, сполучена із психологічними моментами.

Юристові треба бути готовим до несподіванок, не втрачати самовладання, легко орієнтуватися в ситуації, що виникла.

У межах тривіуму, поряд із граматикою та діалектикою (логікою), риторика концентрує в собі етично-комунікативне вчення, наукові погляди та ідеї на місце людини у суспільстві, а відтак синтезує засади розвитку переважної більшості соціальних (колективних) гуманітарних наук. Якщо граматика та логіка завжди стосувалися переважно внутрішніх сфер інтелектуальної діяльності індивіда – мислення та формулювання своїх думок, то риторика неодмінно передбачає певний суб’єктивно-об’єктивний зв’язок доповідач (ритор) – слухач. Слід зазначити, що риторика, і в першу чергу юридична, вже давно вийшла за межі мистецтва красивої мови та набула характеру – теорії аргументації, що знайшла свій найширший вияв у роботах бельгійського вченого Хайма Перельмана¹.

Юридична риторика, як і в цілому класична риторика, як теорія комунікативного впливу, давно вийшла за межі складової усталеної системи наук, складової, зв’язаної постулатами інших елементів тривіуму. Загальнонауковий переворот постмодерністського періоду (після другої світової війни), основною ідеєю якого було відкриття внутрішнього світу людини такого як він є, а стосовно теорій комунікації – звернення від філософії суб’єктивності до філософії інтерсуб’єктивності (міжособистісних зносин), от філософії долінгвістичної свідомості (*cogito*) до філософії мови безпосередньо, відобразився й на юридичній риториці. Особливого значення такі зміни концептуальних зasad, власне філософії мовлення, стосувалися суспільних зв’язків, де певна суб’єктивна інформація набуває визначеніх правових форм та мала якісне преодоління значення (обвинувачення, виправдання, засудження тощо), тобто – соціальної (практичної) юриспруденції.

Наслідками такого перетворення фундаментальних зasad академічного мислення та освіти, колективного наукового світогляду в гуманітарій сфері є атрибути сучасного постмодерністського мислення, що відповідають новим риторичним концепціям – ірраціоналізму та метаформі. При науковому реформуванні та осучасненні риторики ідеологи цього процесу, зокрема, Х. Перельман, виходили із концепції гносеологічного релятивізму, основи яких були розвинуті відомими риторами та філософами ще у античну епоху у вигляді теорії правдоподібності.

Теорія правдоподібності, що була найдавнішою застосованою саме у судових промовах та дебатах, активно розвивалася ще давньогрецькими діячами Антифонтом, Анокідом та Лісієм. Ця теорія стосувалася особливого типу аргументації, коли, за відсутності фактичних доказів або правдивих свідчень про реальність якоїсь події, автор розкривав логічну або психологічну залежність між особами та подіями. Водночас ритор визнавав певну відносність таких суб’єктивно-об’єктивних зв’язків, а тому предметом промови та переконання була релевантність використовуваних фактів до події чи явища, які підлягали обґрунтуванню. Тим не менш, стародавня теорія правдоподібності стосувалася переважно онтологічного релятивізму, тобто самого причинного зв’язку між відомими явищами дійсності (соціальними константами) та наслідками, що обґрунтовувалися. Цей феномен був широко сприйнятий представниками софістики та призводив (власне використовувався) для творення логічно-мовленнєвих парадоксів.

Релятивізм постмодернізму в юридичній риториці призвів до пошуків «риторичної форми» аргументації, що була би приманною юридичній мові як основному інструменту комунікативних технологій у персуазійному контексті (тобто при масовій, спрямованій на певну (в тому числі і безпосередньо не визначену аудиторію юридичній мові).

Доказування у межах класичної судової риторики досягалося позачасовим представленням та тлумаченням фактів зі значно звуженою гносеологічною базою, що досягалося або штучною формалізацією (за законами формальної (Аристотелівської) логіки), або тотальним охопленням усього світу, тобто божественною

містифікацією-втручанням: «Бог бачить вічність, а людина бачить те, що бачить Бог», що автоматично блокувало можливі трансформації ситуації в ході людського спілкування у широкому сенсі. За Перельманом, час змінює умови судження: він зумовлює ієрархізацію понять, їх модифікацію та адаптацію до конкретної ситуації. Це вносить свої корективи і в процес спілкування або виголошення матеріалу – зокрема можливими стають ефекти тимчасового узгодження комунікантів (прийняття стороною захисту фактів, що доводяться прокурором, або визнання позову відповідачем), виявлення непохідності позицій юриста-рітора (що знаходить легальний вияв у правилах відмови від підтримання державного обвинувачення, що допускається виключно у випадках, коли у ході судового розгляду справи безумовно підтверджується безпідставність висунутих обвинувачень, інформаційні повтори, зміна контексту, «кредит уваги» або довір’я висловлювані юридичні аргументації та інше суб’єктивне ставлення слухацької аудиторії, що безпосередньо не відповідає (не обумовлюється) виключно представленими доказами як «річчю-у-собі»).

У відповідності до проаналізованих вище нормативних вимог щодо рівності доказів у судовому процесі, безсторонності суду при розгляді справи та винесенні рішення, психологічний та інформаційний вплив з боку професійних учасників судового процесу присутній завжди, однак, має відбуватися у визначених законом процесуально-правових формах, у тому числі при постановці запитань свідкам, обвинувальній промові прокурора тощо, що, власне, і становить суть та значення професійної юридичної риторики.

Кінцевість (закінченість) та неспростовність доказів або тверджень у класичній риториці замінюються у теорії риторичної юридичної аргументації безкінечністю та спростовністю, що означають можливість пошуку та вибору кращого рішення у майбутньому. Автор рішення (прокурор при виголошенні державного обвинувачення або підтримані позову, суддя при винесенні вироку, рішення або постановленні ухвали) є виконавцем у рамках рольової ситуації суспільних відносин і водночас суб’єктом впливу (фактів або суб’єктивованих фактів) та вибору в рамках імперативних соціальних моделей (встановленого публічного та конкретного процесуально-правового порядку), а також суб’єкта індивідуальної (особистої) ініціативи щодо колізійної ситуації (суб’єкта правозастосування щодо суті вирішення ситуації саме так, а не інакше). Відповідне тлумачення зasad теорії аргументації як нового виміру юридичної риторики знайшло своє відображення у чинному законодавстві щодо процесу доказування, у якому, як вже зазначалося, метою пізнання та суттю офіційного преюдіційного рішення виступає відносна юридична процесуальна істина, а не істина абсолютнона, це, в свою чергу, зумовлює ефективну та ініціативну діяльність професійного учасника судового процесу щодо апеляційного та касаційного оскарження із застосуванням відповідних комунікативних форм та прийомів. Тому цілком обґрунтованим (і законодавчо, і методично) є твердження про сприйняття зasad саме постмодерністської риторичної аргументації при формуванні та сучасному розвитку професійної юридичної риторики учасників судового процесу, однак із використанням положень класичної риторики про мовленневу експресію, що охоплює як античну, так і нову практику підтримання публічного (державного) обвинувачення.

Важливим у сучасній трансформації концептуальних зasad юридичної риторики є ігнорування трансцендентної абсолютної свідомості, що спрямована на позачасову та поза ситуативну об’єктивну істину, на користь діалектичного дискурсу (відносного комунікативного пізнання та дії), як «величезного поля для роздумів, що пов’язані із протиріччями, критицизмом та обґрунтуваннями будь-якого типу».

Суб’єктивні роздуми слухацької аудиторії сприймають, «налаштовуються» на суту фактичну правову інформацію та емоційне моральне ставлення, виражені у промові юриста-професіонала, через відповідні фігури свідомості (суспільні психологічні кліше та стереотипи, звичні мовленнєві звороти та спеціально-юридичні фразеологізми), що складають структуру аналітичного судження. Тобто промова такого юриста-рітора сприймається тими ж частинами і зворотами, які він використовує, а не окремими словами або подрібненими фактами. Власне слухацька аудиторія, що в більшості випадків володіє професійною юридичною свідомістю та світоглядом, має свою тверду позицію та відповідні шаблони мислення, сприймає та мислити «словами професійного учасника судового процесу».

Отже, склад, характер та спосіб організації юридичної риторики як спеціально-юридичної формальної аргументації має детермінуватися на суспільно-комунікативному рівні також принципами комунікативного співробітництва, його конфігураціями, контекстами та закономірностями, лише за таких умов професійне юридичне мовлення вбачається адекватним та дієвим.

Сутнісною основою сучасної юридичної риторики та її особливого виду – судової риторики – є концепція риторичної юридичної аргументації як відповідне юридично-філософське вчення, що є найбільш пристосованим до потреб та найповніше розкриває значення офіційного юридичного мовлення у його легалізованих формах. Поряд із сутнісною складовою будь-якого явища ми зобов’язані розглянути безпосередні форми його вияву у суспільному житті. Це цілком справедливо стосується і судової риторики, як складової юридичної риторики, саме як офіційного вираження думки, що має конкретне правове та зобов’язуюче значення.

Теорія риторичної юридичної аргументації розкриває логічно-філософські механізми слідування явищ, тобто має справу із тим, що має говорити юрист-професіонал, наприклад, професійний учасник судового процесу, у той же час надзвичайно велике значення має якість юридичного офіційного мовлення. Юридична риторика, зокрема судова, – це наука, мистецтво не лише побудови промови, але й її викладу спеціальним суб’єктом різноманітним типам аудиторії та в передбачених чинним процесуальним законодавством випадках та формах.

Якщо звернутися безпосередньо до аналізу співвідношення та зв'язків юридичної риторики із іншими юридичними дисциплінами, слід відзначити, що предметного критерію тут не достатньо. Предмет юридичної риторики, саме як офіційний юридичний текст або юридична промова спеціально є унікальним для сучасної юридичної доктринальної системи у її теоретичному вимірі. Це може суттєво обмежити та спотворити поставлене завдання, а тому більш доцільним видається цілісне порівняння юридичної риторики та інших наук – не лише за змістовою (предметною) ознакою, але й за утилітарним, праксіологічним та аксіологічним критеріями.

Підсумовуючи викладене щодо системності юридичних наук, маємо визначити юридичну риторику як комплексну міждисциплінарну теоретико-прикладну спеціально-юридичну науку у складі системи:

- 1) загально-правові науки теоретичного та історичного спрямування;
- 2) базові юридичні науки (класичні галузі права);
- 3) комплексні (міжгалузеві) юридичні науки (метагалузі);

4) спеціальні та спеціально-юридичні науки, що деталізують надбання власне правових дисциплін у практичному контексті із використанням бази інших наук. Тобто містять у собі знання, що прагматично та ситуативно адаптоване до правої матерії (передбачених нею форм суспільних відносин), однак не юридичні за своєю природою.

У зв'язку із висловленим цілком слушною є думка В. Лазарева та Е. Темнова, які вважають, що жоден детальний поділ юридичних наук не зможе адекватно відобразити швидкоплинну, динамічну картину сучасного життя, для якої характерні не лише виокремлення наукових напрямків, але й становлення галузей, підгалузей права, комплексних галузевих утворень і водночас втрата та самоліквідація інших напрямків галузевої юридичної науки². Попри все можна без перебільшення стверджувати, що із появою нових юридичних галузей, їх реформуванням, змінами, які відбуваються в правових системах, особливо в умовах глобалізації, юридична риторика як правова наука не тільки не може і не повинна втрачати свого значення, а на-впаки має займати гідне місце в системі правої та усіх гуманітарних наук. Адже вона є, як зазначалося, невід'ємною їх частиною, в тому числі і як форма їх вираження. Отже, чим вищою буде якість юридичної риторики як теоретико-прикладної науки, тим вірогідніше вище буде рівень викладення та сприйняття усієї правої науки, а разом із нею інших гуманітарних наук. Оскільки юридична риторика має відображати стан не лише усього чинного законодавства та усіх форм активної мовленневої діяльності юристів, особливо тих, що виступають учасниками судових процесів, але й загальні соціальні та моральні умови, продиктовані національним суспільством на сучасному етапі його розвитку. Це зумовлює варіативність та плинність зв'язків юридичної риторики із власне юридичними (нормативними) дисциплінами, так й іншими гуманітарними науками.

Слід зазначити, що юридична риторика набуває особливо важливого значення саме в період міжнародної та європейської правої, економічної та соціальної інтеграції. Адже вона є основою усіх інтеграційних зв'язків, які відбуваються при активному процесі імплементації міжнародних та європейських правових стандартів, гармонізації та уніфікації національних правових систем та їх адаптації до міжнародної та європейської правових систем.

Отже, юридичну риторику в системі правових дисциплін слід визначити як комплексну міждисциплінарну теоретико-прикладну спеціально-юридичну науку.

¹ Перельман Х. та ін. Новая риторика: трактат об аргументации // Язык и моделирование социального воздействия. – М., 1987.

² Теория государства и права / Под ред. В. В. Лазарева. – М.: Право и закон, 1996. – С. 7.

³ Волков А. А. Основы риторики. – М., 2004.

⁴ Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов): Учебное пособие. – М.: Юристъ, 2003. – С. 20-44.

⁵ Сагач Г. М. Риторика: Навчальний посібник для студентів серед. і вищ. навч. закладів. – вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – С. 30.

⁶ Гаспаров М. Л. Античная риторика как система // Античная поэтика. – М., 1991.

⁷ Право і лінгвістика: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Сімферополь: Доля, 2003.

⁸ Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики: Навчальний посібник / За ред. чл.-кор. АПрН Ярмиша О. Н. – Сімферополь: Доля, 2002. – 104 с.

⁹ Рождественский Ю. В. Теория риторики. – М., 1997.

¹⁰ Алексеев С. С. Право и правовая система // Правоведение. – 1981. – № 1. – С. 34-37.

¹¹ Володина С. И. К вопросу о юридической риторике и стилях судебной речи адвоката // Рос. юстиция. – 2006. – № 4. – С. 61-63.

Резюме

У статті розглянуто юридичну риторику в системі правових дисциплін як комплексну міждисциплінарну теоретико-прикладну спеціально-юридичну науку; показано розвиток юридичної риторики як науки про способи доказування, аргументації; висвітлено способи застосування правового мовлення для переконання окремої групи людей, населення певного регіону, держави або суспільства загалом; досліджено специфіку юридичної мови; розглянуто промову юриста як інструмент і засіб пра-возастосовчої діяльності.

Ключові слова: предмет прикладної юридичної риторики, юридична промова, мовленнєві засоби правозастосовчої діяльності, новітні риторичні концепції – ірраціоналізм і метаформа, теорія правдоподібності; суб'єктно-об'єктний зв'язок діловіддач (ритор) – слухач, офіційне преюдиційне рішення.

Резюме

В статье рассмотрена юридическая риторика в системе правовых дисциплин как комплексная междисциплинарная теоретико-прикладная специально-юридическая наука; показано развитие юридической риторики как науки о способах доказывания, аргументации; освещены способы применения правовой речи с целью убеждения отдельной группы людей, населения определенного региона, государства или общества в целом; исследована специфика юридического языка; рассмотрены речь юриста как инструмент и средство правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: предмет прикладной юридической риторики, юридическая речь, речевые средства правоприменительной деятельности, новейшие риторические концепции – иррационализм и метаформа, теория правдоподобия, субъектно-объектная связь докладчик (ритор) – слушатель.

Summary

The article examines the legal system in the rhetoric of education as a complex interdisciplinary theoretical and applied a specially-jurisprudence; shows the development of legal rhetoric as the science of methods of proof, reasoning, describes how to use persuasion Broadcasting for separate groups of people, the population of a region, state or the general public, explored specific legal language speech lawyer considered as a tool and a means of law enforcement.

Key words: Applied legal rhetoric, legal speech, verbal means of law enforcement, the latest rhetorical concept – and metaformia irrational, theory of probability, subjective-object communication speaker (orator) – listener.

Отримано 12.07.2010

Т. О. ПОДКОВЕНКО

Тетяна Олександрівна Подковенко, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри Галицького інституту імені В'ячеслава Чорновола

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Сучасні зміни в житті українського суспільства пов'язані з кардинальними реформами суспільних відносин і утвердженням нормативно-правового стандарту прав людини і громадянина, який в якості універсального ціннісного орієнтиру являється здобутком усіх сучасних цивілізованих держав.

Цей нормативний стандарт дійсно виступає якісним масштабом виміру суспільних відносин у правових системах більшості демократичних держав. Для України ж він на сьогодні являється радикальним поворотом у системі побудови публічної влади і встановлення відповідної якості суспільних відносин, властивих громадянському суспільству та правовій державі. У зв'язку з цим вітчизняна юриспруденція останнім часом переживає процес переходу у стан нової нормативної парадигми побудови відносин у суспільстві. У галузі юридичної теорії ця парадигма формується через вияв сутності і природи права, його змістовних характеристик з врахуванням сучасних концепцій праворозуміння. Оскільки право є не лише ключовим поняттям, яке має багаторівневий теоретичний вираз, а й безпосередньо практичну спрямованість, як реальний та дієвий регулятор суспільних відносин, як нормативно-правовий стандарт гарантії та захисту прав і свобод людини.

Варто відзначити, що сучасні процеси демократизації українського суспільства досить тісно взаємопов'язані з проблемами сучасного державотворення. Світовий досвід показує, що без вирішення актуальних проблем будь-яка політика знецінюється, втрачає сенс, дискредитує себе як суспільне явище, втрачається ціннісний зв'язок особа – право – держава. Все це спонукає до того, щоб виокремлювати у гуманістичній правовій політиці два аспекти. Перший – це пошук різними соціальними групами тих шляхів, які ведуть до взаємовигідного здійснення спільної мети. Другий аспект гуманістичної політики – результативне управління, яке безпосередньо спирається на владні функції¹. Гуманістична демократична політика – це процес реалізації людських інтересів, їх узгодження і гармонізація через розгалужену систему суспільно-владних відносин, через професійну діяльність органів та інститутів державної влади, які виступають основним чинником цієї системи і ефективність яких зароджується в глибинах загально національного менталітету народу, його духовно-світоглядних цінностей, історичних традицій. Але процес формування та становлення таких цінностей є тривалим, він виховується поколіннями, в яких ідеї істини, добра та справедливості стають визначальними, життєво необхідними. Це тривалий процес подолання правового нігілізму шляхом формування правової свідомості, правової культури як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. На нашу думку, філософсько-правове осмислення державно-правової дійсності дасть змогу по-новому підійти до осмислення феномену права, його ціннісних характеристик та значення як цивілізованого і дієвого регулятора